

מפת דרכים כלכלית-חברתית

מאת

דן בן-דוד

החוג למדיניות ציבורית
אוניברסיטת תל-אביב

סדרה בת ארבעה מאמרים

הסדרה המקורית פורסמה ב- גלובס
גרסה באנגלית פורסמה ב- *Jerusalem Post*
גרסה ברוסית פורסמה ב- *Vremya Yiskat*

1. **צעדת הלמינג של מדינת ישראל**
גלובס, 29 ביוני 2003.

2. **שלושה תוואים אל התהום**
גלובס, 30 ביוני 2003.

3. **על ערפל ומדיניות**
גלובס, 1 ביולי 2003.

4. **סיפורן של שתי מדינות**
גלובס, 2 ביולי 2003.

הסדרה המלאה וכן מאמרים נוספים ניתנים להורדה
מאתר האינטרנט (כתובת רשומה למטה)

צעדת הלמינג של מדינת ישראל

מאמר ראשון

מאת דן בן-דוד

פוריותם המרקיעת שחקים תורמת להתרבות חסרת מעצורים באוכלוסיתם. הצפיפות היומיומית הגוברת והלחצים הקיומיים דוחפים אותם להתפשטות גיאוגרפית, ללוחמניות יתר ולקרבות עם אויבים שבתקופות שקטות יותר היו נמנעים מלהתכתש עימם. לבסוף, הם חוברים יחדיו כעדר ענק וסוחף, וצועדים כגוף אחד בצורה עיוורת עד סף התהום – וקופצים פנימה, אל מותם. כך מתנהגים, על פי אנציקלופדיה בריטניקה, עכברושי הלמינג הסקנדינביים.

קשה להימנע מההקבלות למציאות אחרת. נבחרנו אומרים שישראל נמצאת על סף התהום, אך מעשיהם ותוכניות החירום התכופות – כולל זו שעברה לאחרונה בכנסת – מסגירים שהם עצמם טרם הפנימו את מלוא חומרת המצב.

הצמיחה בישראל נמוכה ביחס למדינות אחרות, האבטלה בה גבוהה יחסית, וכך גם מימדי העוני ואי-השוויון – ולא רק בשנתיים האחרונות. מדובר בשלושה תהליכים המצעדים אותנו באופן מדוד ועקבי מאז שנות השבעים אל המצוק הכלכלי-חברתי. התהליכים נראים כאילו חקוקים באבן, אך אין זו גזירה משמים.

גורלנו בדינו, ואם נבין מהם שורשי הבעיות – קצרות טווח וארוכות טווח – נוכל לתעל את הכשרון הרב הטמון כאן כדי לנווט את המדינה לתוואים ברי קיימא טובים יותר. מטרת סדרת מאמרים זו הינה לתאר את הבעיות העיקריות של מדינת ישראל בתחום הכלכלי-חברתי, מקורן, והשלכותיהן. הכוונה הינה להסביר כיצד הדברים קשורים זה בזה ולשרטט מפת דרכים המצביעה כיצד ניתן – עדיין – לשנות כיוון. מאמר זה, הראשון בסדרה, מתמקד בבעיות המיידיות הבווערות, בטעויות ובהטעויות של שיח ציבורי שרק מרחיק אותנו מהיכולת לקבל החלטות ענייניות ואמיצות.

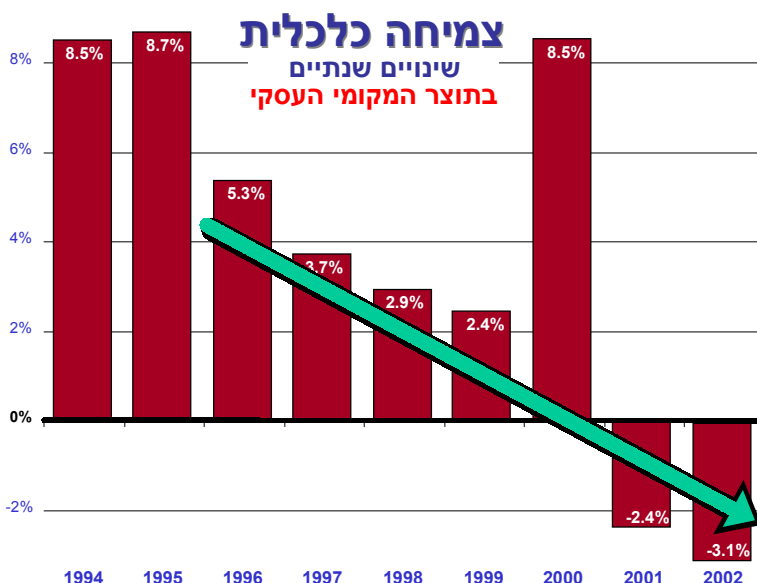
שיעורי הצמיחה של התוצר העסקי (שהוא המנוע העיקרי של המשק) נמצאים מאז 1996 בירידה מתמדת וגוברת (מלבד שנת 2000). חשוב להדגיש כי הירידה בצמיחה אצלנו החלה בזמן ששאר מדינות העולם עוד שגשו – הרבה לפני המיתון במערב והמלחמה עם הפלשתינאים שהחלו בשלהי שנת 2000 ותחילת 2001. בשנתיים האחרונות בלבד, שיעורי הצמיחה השליליים השתקפו בירידה מצטברת של כ-6% בתוצר לנפש.

צמיחה שלילית מתבטאת באובדן הכנסות ממסים מחד, ובגידול בהוצאות הרווחה מאידך. לכך מתווספות הוצאות המלחמה עם הפלשתינאים. כאשר המסים אינם מספיקים לכיסוי מלוא היקף ההוצאות, אין מנוס מגיוס הון. הדרך שממשלה משכנעת משקיעים להלוות לה – במקום שישקיעו את כספם בסקטור הפרטי – היא על ידי העלאת הריבית שהיא משלמת. התוצאות הן שתיים: ירידה בהשקעות פרטיות המהוות חמצן לצמיחה עתידית של המשק; ותשלומי ריבית בהיקף של כ-30 מיליארד שקל בשנה, יותר מתקציב משרד החינוך, או לחילופין, יותר מכל ההוצאה הציבורית של ישראל על בריאות. זהו כסף יקר שפשוט יורד לטמיון משום שהמדינה אינה חיה בתוך אמצעה.

מדיניות מתוצרת כחול-לבן היתה אחד הגורמים העיקריים להחרפה הניכרת בתחום הכלכלי-חברתי מאז שנת 2000. בזמן שצמיחה כלכלית זקוקה ליציבות ולמזעור אי-הוודאות, המדיניות הכלכלית היתה לא-אמינה וחסרת-אחריות. הנחות לא-מציאותיות על מצב המשק, שעליהן התבסס תקציב אחר תקציב, בלווי תרגילים חשבונאים להסתרת כשלונות, הגבירו באופן ניכר – וללא צורך – את חוסר האימון במערכת השלטונית. כתוצאה מכך, גברה אי-הוודאות שהשפיעה מאוד על הירידה בצמיחה.

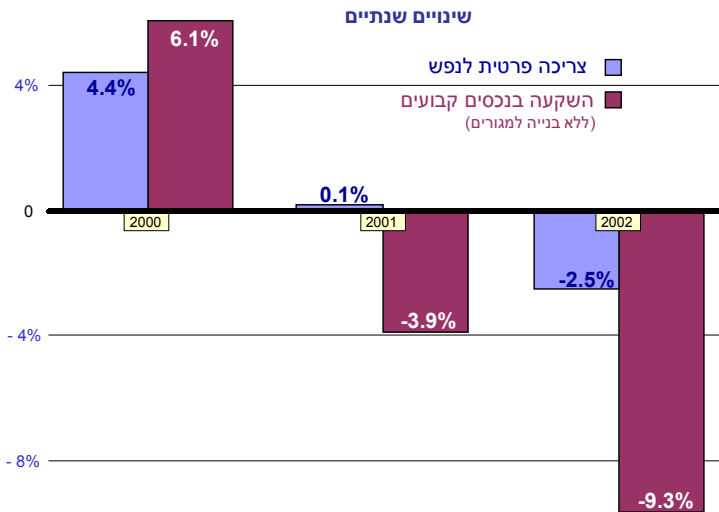
כאשר מצרפים אי-וודאות בהיקפים כאלה לתחושה של היעדר אופק כלכלי-חברתי-מדיני-בטחוני, התוצאות אינן מאחרות להגיע. אופק המשרה תקוה לימים טובים יותר מגביר את הרצון להשקיע ולצרוך. היעדר אופק, או קיומו של אופק קודר, משדרים בדיוק ההפך – וההשלכות לגבי הצמיחה הינן בהתאם. לא בכדי נראים נתוני הצריכה וההשקעה של השנתיים האחרונות כפי שהם נראים.

אמינות מחייבת הצגה מדויקת של המציאות וקביעת צעדים רציניים לחילוץ המשק מהמשבר. על הפרק עומדת היום תוכנית כלכלית מרחיקת לכת בגזירותיה ובמטרותיה. היא מציבה כיעד מרכזי את הקטנת ההוצאות הציבוריות. המטרה נכונה, אך הדרך בעייתית למדי.

מקור: דן בן-דוד, אוניברסיטת תל-אביב, נתונים מבנק ישראל

תצורת והשקעות, 2000-2002

מקור: דן בן-דוד, אוניברסיטת תל-אביב, נתונים מהלמ"ס

ההוצאה הציבורית בישראל אכן גבוהה מאוד. חלק גדול יותר מהתוצר מופנה להוצאה הציבורית בישראל מאשר בכל אחת ממדינות ה-OECD. ב-2001, ההוצאות הציבוריות היוו 54% מהתוצר המקומי, לעומת 37% בלבד במוצע מדינות ה-OECD. מדובר בפער המתבטא בהוצאה ציבורית עודפת בישראל של 80 מיליארד ש"ח.

בניגוד לרושם הציבורי הרווח, המצוקה התקציבית אינה מתחילה ונגמרת בהוצאות הבטחון הגדולות. גם ללא הוצאות בטחון, ההוצאה הציבורית בישראל הינה גדולה ב-11 נקודות אחוז תוצר מאלו של ה-OECD. במילים אחרות, אילו ישראל היתה מורידה את היקף הוצאותיה הלא-בטחוניות לרמת ה-OECD, ניתן היה לחסוך 52 מיליארד ש"ח! לממשלות ישראל לדורותיהן היה נח מאוד לטפח את התחושה שאין כסף בגלל הבטחון כדי להימנע מהכרעות קשות. שעת ההכרעה הגיעה.

יש למדינה די והותר כסף, בהשוואה למדינות אחרות. הבעיה אינה מחסור בכסף, אלא אובדן הדרך הלאומית. חסרים לנו יעדים ברורים ומוגדרים המשקפים את האמצעים העומדים לרשותנו ואת המציאות בה אנו נמצאים – וחסרה מאוד מנהיגות המפנימה באמת את קרבנותנו אל סף התהום שעליו היא מטיפה.

ישנם למעלה מרבע מיליון מובטלים בישראל. בנוסף לכך, אחוז הישראלים המשתתפים בכח העבודה הינו נמוך באופן משמעותי מאחוז המשתתפים בארגון המדינות המתועשות, ה-OECD. אם תצליח הממשלה בכוונתה להעלות את שיעור ההשתתפות בארץ לרמות של ה-OECD על ידי הקטנת תמריצים לאי-עבודה – צעד חשוב מאוד לכשעצמו, אילו היה מתבצע נכון, כחלק מתוכנית מערכתית המשלבת רגישות חברתית עם תבונה כלכלית – התוצאה תהיה עוד 200,000 ישראלים בגיל העבודה שיאלצו להתחיל לחפש עבודה. אם תצליח התוכנית הכלכלית להקטין את הסקטור הציבורי, זה יתבטא באלפים נוספים שיצטרפו למעגל המחפשים.

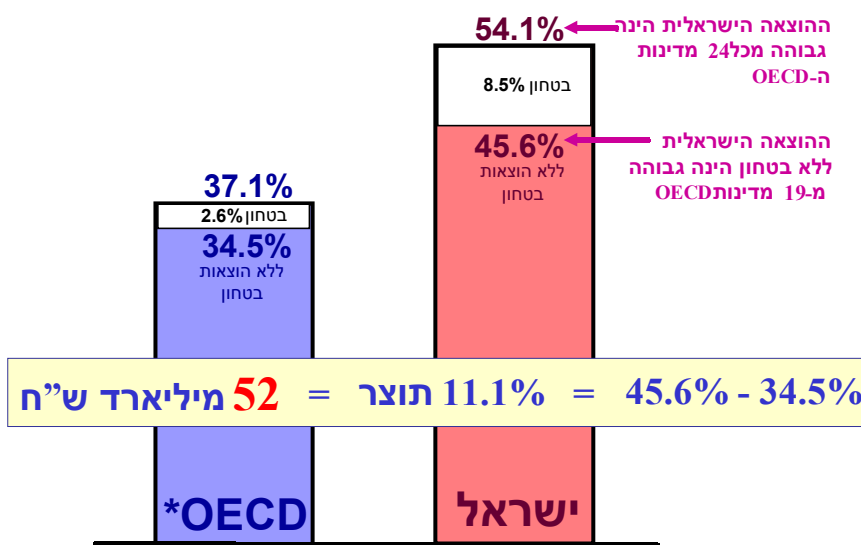
אם לרבע מיליון המובטלים קשה למצוא עבודה, היכן יעבדו מאות האלפים הנוספים שיאלצו להצטרף אליהם? וזאת בזמן שהמדינה מסבסדת מעסיקים בכך שהיא מאפשרת למאות אלפי עובדים זרים לעבוד כאן בעלות – על פי הכתוב בסעיף 2 בעמוד 84 בהצעה המקורית של התוכנית הכלכלית –

שהינה נמוכה ב- 40%-50% מעלות העסקת עובד ישראלי. בהמשך לאותו סעיף, כתוב שההבדל בעלויות נובע, בין השאר, מכך שהמעסיק הישראלי אינו משלם תשלומים סוציאליים לעובד הזר. אי לכך, מסכם הסעיף, יש להטיל מס של 15% מסך השכר המשולם לעובד הזר – מבלי שמצוין שיש לחייב השוואת תנאים סוציאליים עוד לפני הטלת המס. אם אין די בכך, הצליח ח"כ איוב קרא מהליכוד, בועדת הכספים של הכנסת, להקטין את ההיטל המוצע ל-8% בלבד.

זה רציני? למה שמישהו ירצה לשלם לישראלי אפילו את המינימום שמחייב החוק, כאשר מאפשרים לו להעסיק זרים בעלות שהינה נמוכה בהרבה?

סך ההוצאה הציבורית, 2001

כאחוז מהתוצר המקומי הגולמי

מקור: דן בן-דוד, אוניברסיטת תל-אביב, עיבוד נתוני בנק ישראל, OECD, President's Council of Economic Advisors, CIA, ומשרד החוץ האמריקאי

*24 מדינות שעבורם מפרסם ה-OECD נתוני ריבית

כך נוהגים רבים מנבחרי הציבור שלנו (המייצגים אותנו?) מזה שנים – מחברי הכנסת ועד ראש הממשלה. הם יודעים שאין להם מה לחשוש מתחקירים מעמיקים ומתמשכים בכלי התקשורת ("כלב השמירה" של הדמוקרטיה?) על קשריהם האישיים והמשפחתיים לתעשיית יבוא והעסקת הזרים בישראל. האם הביטוי "ניגוד עניינים" מוכר עדיין בשפה העברית? לפעמים נדמה כי ריח הבננות מרפובליקות מעבר לים נישא אלינו בזרם הסילון.

הגענו למצב בו אחד מכל שמונה עובדים בישראל כלל אינו ישראלי. האם לא ברור לכל בר דעת שבכל מקרה מדובר בניצול זמני בלבד של אותם עובדים? לאחר שהם ישהו כאן מספיק זמן, כבר לא ניתן יהיה – מבחינה מוסרית, מבחינת התדמית הבינלאומית, ומבחינת כוחם הכולל בכח העבודה – להמשיך להפלות נגד אוכלוסיה כה גדולה המשרישה את עצמה עמוק בתוך מה שעדיין נקראת מדינת היהודים? אז, עלותם תשתווה לזו של הישראלים, ובינתיים הרחבנו באופן ניכר את האוכלוסיה בעלת המיומנות וההשכלה הנמוכה שממילא מתקשה להתמודד כלכלית במשק. במילים אחרות, מדובר בהתעשרות של מעטים שהינה זמנית בלבד – עם השלכות ארוכות טווח לא מבוטלות על החברה והמשק בישראל.

בינתיים, ממשיכים לאפשר כל העת לעובדים זרים נוספים בהמוניהם לזרום באופן חוקי לארץ, כי הרי הכוונה המוצהרת של הממשלה הינה להקטין את הלא-חוקיים בלבד. אם אין די בכך, אנו מתבשרים – שבועות אחרי פרסום תוכנית החירום הכלכלית – שראש הממשלה סיכם על פתיחת ערוץ חדש להבאת עוד מאות עובדים זרים ממקום נוסף: תורכיה.

ככל הנראה, מדובר בסוג מאוד מקומי של "קפיטליזם". מתכוונים לאלץ ישראלים בעלי רמת השכלה ומיומנות נמוכה להתמודד בשוק העבודה כמעט בכל תנאי, וללא תוכנית מקפת להכשרה מקצועית התואמת את צרכי המשק. באותו זמן, ממשיכים לאפשר למעסיקים לייבא באופן חוקי המונים שיעבדו כאן בתנאים שאינם חוקיים. כאשר מזניחים את התשתיות האנושיות והפיזיות במשך דורות, ויום בהיר אחד אומרים לחלש ולחזק "תתמודדו" – זה קפיטליזם? "שוק חופשי" אין פירושו חוקי הגיונגל בהם החזקים רומסים עד עפר את כל השאר. זו אינה היד הנעלמה, אלא היד האלימה.

עוד תרומה למצב הנוכחי מתוצרת כחול לבן באה מכיוון אחר: חשיפה מופקרת של אזרחי ישראל לטרור. גם בתנאים שאין עם מי לדבר בצד השני – אם זה אכן המצב – אין זה אומר שאין מה לעשות.

על פי הפרופסורים לכלכלה דני צידון וצביקה אקשטיין, מרבית הנזק הכלכלי מהטרור הפלשתיני – מלבד פגיעתו העיקרית והכואבת בחיי אדם – נובע מפגיעות בתוך הקו הירוק, היכן שמרוכזת עיקר הפעילות הכלכלית של המדינה. במחקר שסיימו לאחרונה, ביחד עם ורד דר ואבי טילמן, נמצא שהטרור בתוך הקו הירוק גורם לאובדן תוצר של 14-19 מיליארד ש"ח בכל שנה. על פי אלוף (מילי) עוזי דיין, מי שיהיו עד לאחרונה כראש המועצה לבטחון לאומי, העלות הכוללת של המכשול הפיזי – על כל מעבריו – תסתכם בכ- 3-4 מיליארד ש"ח. האם ישנה השקעה כדאית יותר למדינת ישראל?

ראש הממשלה הצהיר לפני כשנתיים על הקמת גדר בטחון. עד עתה נבנו רק עשרות קילומטרים בודדים בזמן שמתוכננת ומתקצבת גדר באורך של כשליש בלבד מהקו בין הגלבוש לים המלח. כך מפקירה ישראל את חיי אזרחיה ומאפשרת אובדן תוצר בהיקף של מיליארדי ש"ח מדי שנה בזמן שהיא טוענת שאין כסף אפילו לתרופות מצילות חיים בסל הבריאות.

אומרים שאין מספיק כדי לסייע לחלשים ולנזקקים בזמן שמוציאים כסף ציבורי בהיקפים שכמעט ואינם מוכרים במערב. אומרים שמטפלים בבעית הזרים, בזמן שממשיכים לאפשר את כדאיות העסקתם ומתירים הבאת נוספים. אומרים לנו שבונים גדר, אך אחרי למעלה משנתיים, קבלנו רק מאות הרוגים נוספים וכלכלה בצניחה. תוצאות הבחירות האחרונות בישראל מהוות עדות חותכת לכך שיש כאן מקצוענים שיכלו לתת שיעורים פרטיים לשר ההסברה העירקי בנושא שיטות להקרנת אמינות.

זו חברה שחייבת לטול קורה מבין עיניה ולראות לאן היא מובלת. יש לנו עדיין היכולת והזמן לבצע את הנדרש, קשה ככל שיהיה. אך דרושים מנהיגים עם היושרה והאומץ להניח באמת את הכל על השולחן, לומר לאן רוצים שנגיע, מה דרוש למסע – ועל מה נאלץ לוותר.

שלושה תוואים אל התהום

מאמר שני

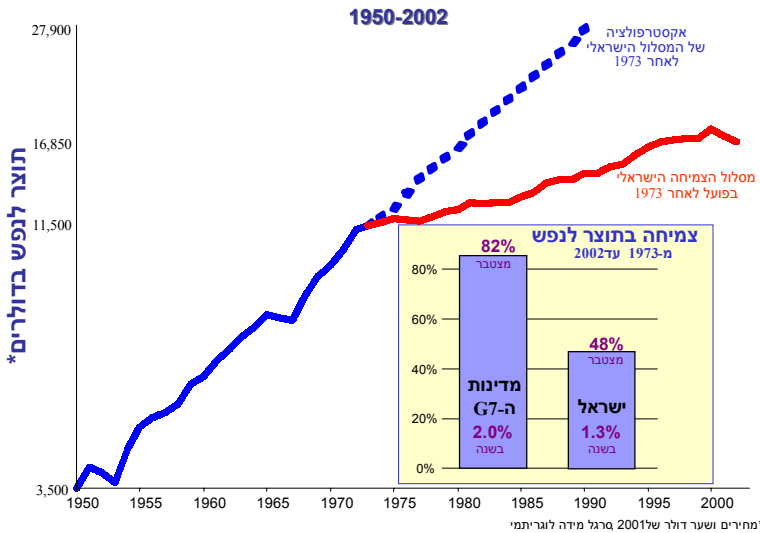
מאת דן בן-דוד

מדינת ישראל ניצבת מול מספר בעיות מרכזיות בתחום הכלכלי-חברתי שאמנם הוחרפו מאוד בשנים האחרונות, אך מדובר במגמות הנמדדות לא בשנים בודדות – אלא בעשורים שלמים ברציפות. את מילות המפתח כולנו מכירים: צמיחה, אבטלה, עוני, אי-שוויון, והוצאות רווחה. מה שפחות ידוע הינם מימדי התופעות – ומה שמדאיג עוד יותר, מידת החרפתם המתמדת מאז שנות השבעים. שנת המפנה היתה 1973. ברב המדינות המערביות חל מפנה באותה תקופה. ההבדל בינינו לבינן הוא במינון. רב מדינות המערב עברו לתוואים ברי קיימא בריאים. אנו עברנו לתוואים המובילים אל התהום – אם לא נצליח להיחלץ מהקיעון המחשבתי והתפישתי שבו אנו שרויים מאז שנות השבעים. עד כמה מוצקים התוואים? הם שרדו מלחמות, אינפלציה ועליה מחו"ל. בשני המקרים האחרונים, מדובר בהיקפים שהעולם המערבי לא הכיר מאז מלחמת העולם השנייה. אך כל אלה התבטאו בתנודות סביב התוואים ולא בשינויי מגמה. יציבות התוואים, על אף כל מה שעברנו, נותנת תחושה שהם חקוקים באבן ושגורלנו בידי שמים. לא יכול להיות דבר מסוכן יותר, ורחוק יותר מהמציאות. איך נראים שלושת התוואים אל התהום?

1. צמיחה

בשנים 1950 עד 1972, גדל התוצר לנפש בישראל – שהוא המדד המקובל למדידת רמת חיים – ביותר מ-5% בשנה, אחד משיעורי הצמיחה הגבוהים בעולם. הפער בין מדינת ישראל למדינות המובילות הלך ונסגר בקצב מהיר. מאז 1973, הכל נראה אחרת. מסלול הצמיחה התלול מאוד שאפיין את הצמיחה הגבוהה במדינה בשנים 1950-1972 הפך לאחד השטוחים במערב. בתקופה שרמת החיים במדינות ה-G7 (7 המדינות המערביות המובילות) עלתה ב-48%, רמת החיים בארץ עלתה ב-2.0% בלבד. כלומר, במקום להמשיך ולסגור את פער ההכנסות עם המדינות המובילות, אנו נסוגים לאחור במונחים יחסיים מאז 1973.

מסלול הצמיחה של ישראל 1950-2002

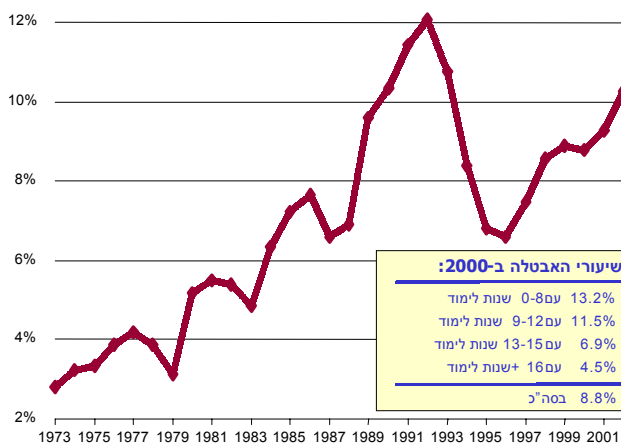

מקור: בן-דוד ופאפל (1998) Review of Economics and Statistics. עיבוד נתוני הלמיס וה-OECD.

המפתח העיקרי לשיפור ברמת החיים הינו בשיפורים טכנולוגיים, כלומר שיפור באיכות גורמי הייצור וכן שיפור בשיטות השימוש בהם. כאן ישראל בבעיה. במהלך העשורים האחרונים, על אף הגידול הניכר בהוצאות הציבוריות, סדרי העדיפויות הלאומיים גרמו להזנחה ניכרת בתשתיות הפיזיות והאנושיות של המדינה – שהינן אלמנטים מרכזיים בתהליך של קידמה טכנולוגית.

הגידול הניכר בהוצאות הציבוריות, סדרי העדיפויות

שיעורי האבטלה, 1973-2002

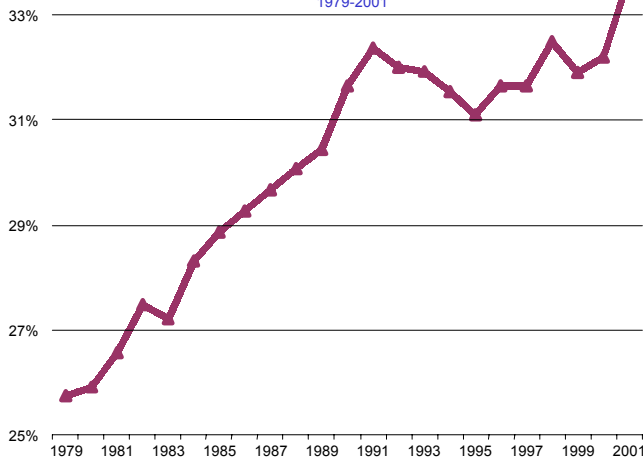
מקור: דן בן-דוד, אוניברסיטת תל-אביב, נתונים מהלמ"ס ובנק ישראל

2. אבטלה

מלבד בועת האבטלה הקשורה לעליה הגדולה בראשית שנות התשעים, חלה עליה מתמדת בשיעורי האבטלה מאז 1973 ועד היום. הבעיה העיקרית, ההולכת ומחריפה, היא אצל מי שהשכלתו נמוכה. משק מודרני, פתוח ותחרותי צריך יותר ויותר ידיים משכילות ומיומנות – ופחות ידיים לא-מיומנות. זו בעיה הקיימת בכל מדינות המערב, אך היא חריפה במיוחד בישראל. אם אין די בצורך ההולך ופוחת, במונחים יחסיים, לאנשים בעלי השכלה נמוכה, מייבאת ישראל מאות אלפי אנשים נוספים בעלי תכונות דומות ובעיית האבטלה רק הולכת ומחריפה.

אחוז המשפחות בישראל מתחת לקו העוני על פי הכנסתן ברוטו*

1979-2001

מקור: ד"ר בן-דוד, אוניברסיטת תל-אביב.
עבוד נתוני המוסד לביטוח לאומי.
לפני תשלומי העברה ומיסים ישירים.
סדרה ישנה עד 1997 ומתאמת לסדרה החדשה הכלולת עצמאיים.

3. הפער הגדל בין עוני בברוטו ועוני בנטו

ככל שיותר אנשים בעלי מיומנות נמוכה אינם עובדים, אז גדלים הסיכויים שהם יהפכו לעניים. אך הדיון הציבורי בישראל מחטיא את הבעיה המרכזית.

אחד המאפיינים החשובים ביותר של מדינה נאורה הוא הסיוע שהיא נותנת לחלשים שלה. תשלומי הרווחה מהווים נדבך מרכזי בסיוע זה. ככל שהסיוע גדל, ניתן להקטין עוד יותר את אחוז המשפחות החיות מתחת לקו העוני על פי הכנסתן נטו, כלומר, אחרי מסים ותשלומי העברה. אך בזמן שרוצים למנוע גידול בעוני בהכנסות נטו, הולך וגדל שיעור העוני בהכנסות ברוטו, כלומר לפני שמערכת הרווחה נכנסת לפעולה. כפי שניתן לראות בדיאגרמה, אחוז המשפחות שהיו חיות מתחת לקו העוני אילולה הסיוע ציבורי – כלומר על פי הכנסתן ברוטו – הולך וגדל בהתמדה מאז שנות השבעים. אם פעם קצת

יותר מרבע מהמשפחות בישראל היו חיות מתחת לקו העוני, היום מדובר על יותר משליש, והאחוז עולה בהתמדה. מצד שני, אחוז המשפחות החיות היום מתחת לקו העוני על פי הכנסתן נטו – כששית מהמשפחות – דומה למצב שהיה בסוף שנות השבעים.

מה הבעיה? החברה קובעת שיעור עוני מקסימלי בהכנסות נטו – וטוב שכך – אך אינה מצליחה למנוע גידול מתמיד בשיעור העוני בהכנסות ברוטו, שהוא שורש הבעיה. התוצאה היא שאחוז המשפחות הנזקקות לסיוע כדי לשמור את אפן מעל לקו העוני הולך ותופח. תלות זו מהווה מצוקה הולכת וגוברת שמימדיה החברתיים ומימונה הכלכלי אינם ברי קיימא. תמונה דומה מתקבלת כאשר בוחנים את אי-השוויון בהכנסות ברוטו לעומת אי-השוויון בהכנסות נטו.

האיום הראשון

שלושת התוואים קשורים זה בזה. במדינת ישראל, חלק הולך וגדל של החברה אינו מסוגל להתמודד בהצלחה במשק מודרני שהינו תחרותי ופתוח. תוואי האבטלה משקף זאת ותוואי העוני והצמיחה נגזרים ממנו. זהו איום על חוסנה החברתי-כלכלי של המדינה שעליו מבוסס חוסנה הבטחוני. השלכות האיום הן שתיים.

ראשית, אי-שילובו של אחוז הולך וגדל של החברה מתבטא ביכולת לאומית ירודה בקליטה, יישום ופיתוח של טכנולוגיות חדשות – והכוונה אינה רק לסקטור ההייטק. כל ענפי המשק המתחרים עם חברות זרות, בין אם בחו"ל כיצוא או בארץ מול יבוא, חייבים להימצא במעטפת הטכנולוגית בתחומם. ככל שהמדינה אינה מנצלת את מלוא הפוטנציאל האנושי הטמון בה, המצב דומה למנוע הרץ על פחות ופחות צילינדרים. בסוף, כוחו לא יספיק לסחוב את משקלו. לא במקרה נמצא המשק על תוואי הצמיחה הנוכחי מאז שנות השבעים.

שנית, אי-שילוב אחוז הולך וגדל של החברה מתבטא בגידול מתמיד בעוני ובאי-שוויון בהכנסות ברוטו, מה שמחייב גידול מתמיד בתשלומי רווחה כדי למנוע גידול מקביל בעוני ובאי-שוויון בהכנסות נטו. את תשלומי הרווחה מממנים על ידי מסים. ככל שנטל המס כבד יותר, יורד התמריץ להשקיע ולעבוד – וזה פוגע בצמיחה, מה שמחליש את יכולת המדינה לעמוד בתשלומי הרווחה הגדלים. אך הגברת הנטל הכלכלי ללא פתרון שורש בבעיה המרכזית אינו מונע המשך הגידול המתמיד בעוני ובאי-שוויון בהכנסות ברוטו, וזה מגביר עוד יותר את הנטל וממשיך את הפגיעה בצמיחה. ישראל אינה מצליחה לצאת מהסחרור הזה כבר זמן רב. אך זהו סחרור גובר שלא ניתן יהיה לשאת לנצח, עם כל המשתמע מכך על חוסנה העתידי של המדינה.

רמז למצפה לנו ניתן לקבל מחיבור מספר עובדות. כ-80% מהגברים החרדים והנשים הערביות בגיל העבודה כלל אינם מחפשים עבודה. למרביתם לא ניתנו כלים הכרחיים למציאת עבודה, והמדינה מעניקה די סיוע כדי לאפשר להם לבחור באי-עבודה כדרך חיים. היום, קבוצות אלה הינן בסדרי גודל שניתן עדיין לממן דרך חיים זו – אם כי, בקושי רב. אך לפי נייר עבודה שהכינה קבוצה בראשות ד"ר צבי צמרת לפני כשנה וחצי, מחצית מהילדים בכיתה א' היום לומדים במערכת החרדית או הערבית. הכתובת על הקיר. האוכלוסיה הנזקקת אינה מקבלת את הכלים להתמודדות בשוק העבודה, והיא גדלה בקצב מהיר בהרבה מהאוכלוסיה שמממנת אותה. חוקים שקשה היום להעביר באופן דמוקרטי לשינוי התוואים יהיו בלתי-אפשריים להעברה בעוד דור או שניים.

האיום השני

סדר העדיפויות הלאומי הקיים הופך, בקצב גובר, לסיכון קיומי למדינת ישראל. התשתיות הפיזיות והאנושיות דורשות משאבים רבים כדי שניתן יהיה לשנות את כיוון התוואים הכלכליים-חברתיים, אך מאין יבוא הכסף?

עד היום, הופנו כספי ציבור רבים כדי לאפשר לאוכלוסיה לא מבוטלת לבחור אי-עבודה כדרך חיים. כספים רבים הופנו לבניה, לתחזוקה ולשמירה על אזורים שלמים שלא יוכלו להוות בעתיד חלק ממדינה יהודית-דמוקרטית. כספים רבים הופנו לאוכלוסיות אמידות: למעלה ממיליארד ש"ח בשנה, לדוגמא, כקצבאות ילדים לשלושת העשירונים העליונים. התפשטנו יתר על המידה ברצוננו לספק כל רצון ומשאלת לב ולא נותר כסף לצרכים האמיתיים של המדינה.

דירוג מדינות אירופיות לפי מחקר כלכלי בכתבי עת מובילים

כמות פרסומים ממוצעת לאיש סגל*
(אנגליה=100)

1	ישראל	396
2	אנגליה	100
3	צרפת	79
4	אירלנד	79
5	בלגיה	57
6	שוויץ	46
7	שבדיה	43
8	תורכיה	39
9	גרמניה	36
10	אוסטריה	32
11	הולנד	32
12	איטליה	32
13	נורבגיה	32
14	ספרד	25
15	דנמרק	21
16	פינלנד	11
17	יוון	7
18	פורטוגל	4

* מספר דפים ממוצע לאיש סגל אשר התפרסמו ב-8 כתבי העת הכלכליים המובילים בעולם.

מקור: דן בן-דוד, אוניברסיטת תל-אביב
Combes & Linnemer (2003)

המסר כאן אינו של יאוש וחוסר אונים, אלא של התראה ותקווה. מיקומם וכיוונם של התוואים הכלכליים-חברתיים עליהם נמצאת מדינת ישראל תלויים בנו. אין עוד מדינה בעולם עם שיעורי צמיחה, אבטלה, עוני ואי-שוויון כה בעייתיים, הנמשכים תקופה כל כך ארוכה – שהינה גם בעלת מוסדות ציבוריים ופרטיים הנמצאים במעטפת הידע בתחומים כה מרכזיים למשיכת החברה והמדינה לתוואים חדשים ובריאים יותר.

בראש פירמידת ההון האנושי בארץ נמצאות אוניברסיטאות מהשורה הראשונה בעולם – גם כמוסדות מחקר ויצירת ידע, וגם כמכונני הכשרת דור העתיד. בתחומים מסוימים, מדובר במחלקות שהינן הטובות בעולם מחוץ לארה"ב. בתחום הכלכלה, למשל, היבול המחקרי הממוצע לאיש סגל הינו קרוב לפי ארבע מהמדינה השנייה, אנגליה – ואין זו הדוגמא היחידה למצוינות אקדמית בארץ. כל זה נעשה כאשר לאוניברסיטאות מגיע היום רק חלק מהנוער המוכשר ביותר של ישראל כתוצאה מחינוך כושל ולא-שוויוני מהגן עד סוף תיכון.

במגזר הפרטי, סקטור ההייטק הישראלי משלב מקוריות, דמיון ויכולת אלתור בתחומים שרק ילכו ויתפתחו בעתיד. הרי חומרה ותוכנה הופכים למרכיבי יסוד בכל ענפי היצור, והקידמה הטכנולוגית בעולם כולו ניזונה מהתפתחויות בסקטור זה – מה שמבטיח מגמת גידול בביקוש למוצרי הענף, על אף הטלטלה הקשה שהוא עובר כעת.

הבעיה אינה ביכולת הטמונה בעם ישראל, אלא בסדרי העדיפויות שלנו. סדר העדיפויות הקיים משקף יעדים לאומיים שאינם ברי קיימא. ניתן – עדיין – לשנות כיוון.

על ערפל ומדיניות

מאמר שלישי

מאת דן בן-דוד

לא ברור עד כמה ערפל אי-הידיעה מכווון ועד כמה הוא נובע מתרבות חלטורה מושרשת עמוק. אך ברור ללא כל צל של ספק שתרבות הערפול מכרסמת באופן עקבי וחסר-פשרות באושיות השלטון והחברה בישראל. טלה-נובלות מאמריקה הלטינית אינן הסממן התרבותי היחיד שאנו שואבים ביתר שאת מרפובליקות בנות לשעבר.

זה מתחיל באכיפה רופפת של חוקים בתחומי העבודה, התעבורה, התברואה, הבניה והסביבה שהפכה למכת מדינה המכרסמת בזכויות הקניין, הצרכן, והאזרח שהן בעצם זכויות האדם היסודיות של חברה חופשית ודמוקרטית. אולם אכיפה רופפת היא רק סממן אחד של הליכה בדרך הבננות.

דוגמא בולטת, אך במפורש לא בודדת, לשימוש הממוסד בערפול הינה בתחום המדיניות הכלכלית-חברתית במהלך השנתיים האחרונות. תחזיות שהיו ידועות ברבים כלא-מציאותיות לגבי שיעורי צמיחה היוו בסיס לתקציבי המדינה. באופן דומה נעשו תחזיות ההכנסות ממסים שלא היתה להן אחיזה במציאות, אך היו נוחות כדי למנוע קיצוצי תקציב במידה הנדרשת לקראת הבחירות האחרונות. אם לא די בכך, עשתה הממשלה שימוש בחשבונאות יצירתית (לדברי פרופ' יעקב נאמן ורבים אחרים) כדי לתת הצגת שווא של גרעון הממשלה לקראת הבחירות.

אלה הם רק קצותיו של ענן הערפל הנראים לעין. בתוכו, מחולקים כספי המסים שאנו משלמים – וכאן טמון שורש הבעיה. במשרד האוצר נמצאים לא מעט כלכלנים מצוינים הנאלצים להתמודד במציאות פוליטית שאינה מתקבלת על הדעת. לכאורה, ישנו ספר תקציב. אך בפועל, היעדר שקיפות בכל הנוגע לכספי הציבור של מדינת ישראל מביא אותנו למצבים של חלוקת עושר לקבוצות מסוימות לצד דחיקת אחרות למצב של עוני מחפיר.

אנו נמנעים ממוגרפיה לאומית שתצביע עד כמה התפשט סרטן הערפול. אילו היינו לפחות ממששים קצת, היינו מרגישים את מימדיה של התופעה.

מצד אחד, השוואות שנעשו באקדמיה ובמכוני מחקר על ידי כלכלנים וסוציולוגים שונים מצביעות על כך שהוצאות הרווחה של ישראל אינן חריגות ביחס למקובל במערב. מצד שני, לאחרונה החלה הממשלה לקצץ בהן ללא רחם בטענה שהוצאות הרווחה גדלו למימדים שאין המדינה יכולה לשאת עוד. מה קורה כאן?

מדוע מדינות אחרות יכולות לעמוד בנטל ואנו לא? אולי כי רב הנסתר מן הגלוי בכל הקשור לסיוע שמעניקה מדינת ישראל לחלקים מאוכלוסייתה. כסף ציבורי, הרי, לא חסר לנו.

פעם, כאשר צמחנו מהר ומימדי האבטלה, העוני ואי-השוויון היו נמוכים, גם הוצאנו הרבה פחות כסף – אפילו אחרי שמוציאים מכלל חשבון את הסכומים שהוצאו אז והיום על בטחון ותשלומי ריבית על החוב הציבורי. בשנים 1960-1966 הסתכמה הוצאה זו ב-21% בלבד מהתוצר, לעומת 40% בשנה שעברה. כפי שניתן לראות בטבלה, ההוצאה הציבורית החלה לגדול באופן משמעותי לאחר מלחמת ששת הימים, ולא רק בגלל הבטחון. ממלחמת יום הכיפורים, ההוצאה הציבורית ללא בטחון וריבית עלתה מדרגה גדולה נוספת – שממנה לא ירדה למעשה.

בערפל שלנו גדלו פטריות רבות שאינן רשומות באופן רשמי ומסודר, אך את אותותיהן קשה מאוד להסתיר. מספר הנשים בישראל הבוחרות באי-עבודה כדרך חיים הינו גבוה ב-9% מהמקובל במדינות המערב (ההשוואה הינה ל-22 מדינות ב-OECD, ארגון המדינות המתועשות). במגזר הערבי, התופעה חמורה במיוחד. יותר משלושת רבעי הנשים הערביות בגיל העבודה אינן אפילו מחפשות עבודה.

אי-ההשתתפות של גברים ישראלים בכח העבודה הינו גבוה ב-22% ממוצע ה-OECD. קבוצה יוצאת דופן במיוחד הינה של גברים חרדיים בגיל העבודה: 80% מהם כלל אינם מחפשים עבודה (המובטלים באים משורות ה-20% שכן מחפשים). חשוב להדגיש כי גם ללא גברים חרדים, שיעור אי-ההשתתפות בקרב גברים יהודים לא-חרדים הינו גבוה ב-16% מהמקובל במערב.

אילו היו שיעורי ההשתתפות של גברים ונשים בארץ שווים למוצע ה-OECD, היו מתווספים למעלה מ-200,000 אנשים לכח העבודה בישראל. כיצד ניתן ליישב כאלה פערים בינינו למדינות ה-OECD ברצון לעבוד עם העובדה שתשלומי הרווחה בישראל אינם גבוהים במיוחד לעומת מדינות אחרות?

אפשרות אחת היא שנתחים גדולים מהאוכלוסיה הבוגרת מועסקים ב"עבודות שחורות". ככל שזה המצב, אזי מדובר בהונאה רחבת היקף שבאמצעותה מתחמקות אוכלוסיות שלמות משותפות בנשיאת נטל המס הכבד – בזמן שהן טומנות את ידן בצלחת הציבורית בתור נזקקים מדומים. סגירת עיניים להפרות חוק סיטונאיות, במידה והן מתקיימות בהיקפים כאלה, מהווה נדבך נוסף של הערפל שיצרנו במדינה.

הוצאה ציבורית בישראל*

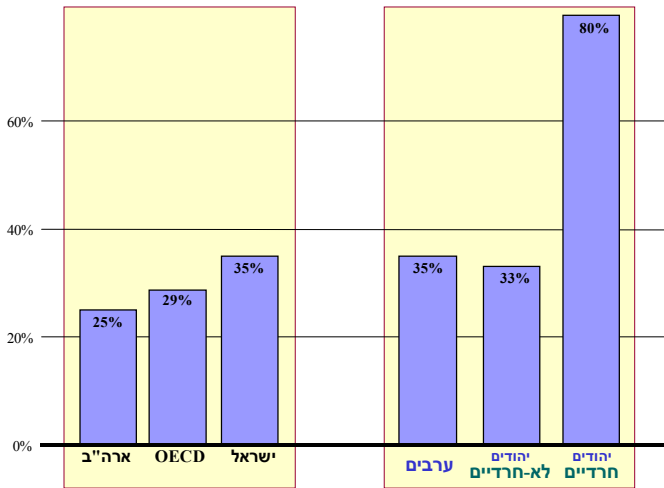
כאחוז מהתוצר

תקופה	סה"כ	ללא הוצאות בטחון וריבית
1960-1966	29.1	21.2
1967-1972	49.8	30.0
1973-1985	73.5	41.4
1986-2001	55.9	37.1
2002	55.1	39.8

*הוצאה ממוצעת בכל תקופה

מקור: דן בן-דוד, אוניברסיטת תל-אביב, עיבוד נתוני בנק ישראל

אחוז הגברים מחוץ לכח העבודה* 1998,

מקור: דן בן-דוד, אוניברסיטת תל-אביב, עיבוד נתוני ILO-15 גלאס+ נתוני ארה"ב ב-22 מדינות ה-OECD הינם עבור 1997

כסף? הסקטור הציבורי אמנם מנופח מאוד, אך מימדי אי-העבודה יוצאי הדופן במדינה רומזים כי ישנם גם נקיקים מעורפלים בתקציב שדרכם זורמים סכומים משמעותיים למדי.

הבעיה הופכת לאקוטית כאשר המדינה מגיעה למצב בו אין היא יכולה עוד לממן הוצאה ציבורית כוללת בהיקפים כאלה. אז, מסתכלים על 280 אלף המובטלים ועל 200 אלף הנוספים שאפילו אינם טורחים לחפש עבודה, אומרים שההוצאה הציבורית המנופחת מאפשרת אורח חיים כזה – ומקצצים בצנרת הרווחה הפורמלית. היות ותשלומי הרווחה הפורמליים בישראל בכל זאת אינם גבוהים ביחס למדינות המערב, מי שאינו נהנה מערוץ הכנסות לא-פורמלי נוסף עלול להגיע ממש עד פת לחם. התהליך כבר החל וקיים חשש שהוא עוד יתפשט בצורה ניכרת.

האם, בכל התקציב הענק הזה, אין מספיק כסף לעזור לחלשים באמת? מדוע כל כך הרבה זקנים עניים כל כך? מדוע חינוך "חינם" לצעירים עולה כל כך הרבה להוריהם? מדוע מקצצים בסל הבריאות במקום להרחיבו? מדוע אין כאן הכשרה מקצועית ראויה לשמה התואמת את צרכי המשק? מדוע התשתיות האנושיות והפיזיות במצב כה חמור? איך הגענו עד הלום, ומדוע אנו על סף התהום? לאן הולך כל הכסף שלנו?

אין זה מקרה שלמילה accountability אין תרגום נאות לשפה העברית. קודם המושג חייב להיות מוכר כאן לפני שניתן יהיה לתרגמו.

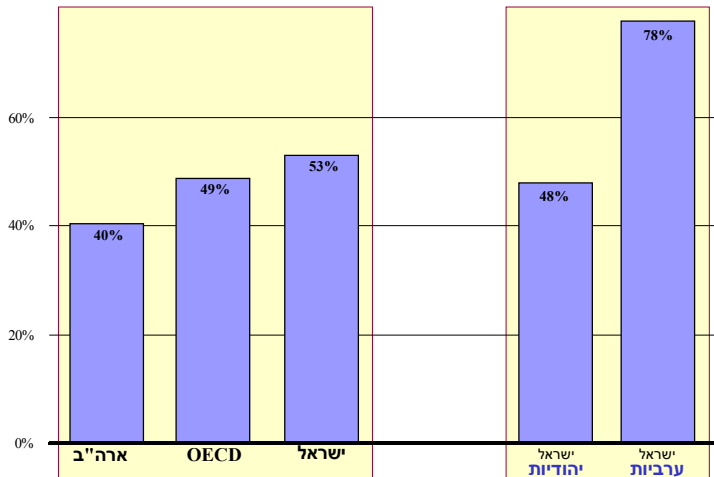
בתקופה זו, אנו מתבקשים להכריע בין תפיסות עולם שונות כאשר ההחלטות נעשות בערפול מלא. למשל, האם יש להמשיך ליישב את שטחי יהודה, שומרון ועזה, או לא? האם לאפשר למגזרים שלמים בחברה להמשיך לבחור באי-עבודה ובאי-נשיאת נטל המס או המילואים, או לא? אלה אינן הסוגיות הגורליות היחידות, אך הטיפול בהן משקף את המציאות שהביאה אותנו עד סף התהום.

כל הדיון על כספים לשטחים, למשל, אינו לעניין. מידת ה"פינוק" של המתגוררים – אם זה אכן קיים – בסדרי גודל שאולי שונים מהמקובל בתוך הקו הירוק מהווה רק קצה הקרחון של הסוגיה. השאלה האמיתית היא עד כמה הימצאותם של ישובים ומתיישבים בכלל בשטחים עולה לנו במונחים של בניית תשתיות תחבורה למקומות עם גישה מינימלית (במקרה הטוב), במונחים של מגזר ציבורי הבונה

דיוור מסובסד כדי למשוך אנשים שלא היו באים אחרת, במונחים של יצירה מלאכותית של מקומות עבודה ציבוריים ומתן סבסוד למעסיקים פרטיים כדי שיהיו למתיישבים מקומות עבודה, ובמונחים של הגנה פיזית על כל ישוב, גבעה, ציר וקרוואן מבודד – לעומת הגנה על מדינה מבוצרת עם גדר בטחון לאורך תוואי קרוב לקו הירוק.

התשובה היא שאין לאף אחד מושג לגבי העלות הכוללת האמיתית של העברת יהודים להתגורר מעבר לקו הירוק מאז שנות השבעים. מדוע לא בעצם? הרי, לכאורה העם בעד, ובשם העם פועלות ממשלותיו. מדוע לא פורשים בפנינו את כל העובדות והנתונים כדי שנוכל לקבל החלטות משכילות? מדוע הכל בסתר ומעורפל? האם קיים חשש שכאשר הציבור הרחב ידע כמה באמת עולה ליישב אזורים

אחוז הנשים מחוץ לכח העבודה* 1998,

מקור: דן בן-דוד, אוניברסיטת תל-אביב, עיבוד נתוני ILO-15

גלאס+ נתוני ארה"ב ב-22 מדינות ה-OECD הינם עבור 1997

שלעולם לא יוכלו להוות חלק ממדינה יהודית ודמוקרטית, הוא יעדיף להעביר את התקציבים לצרכים אחרים?

כיוון נוסף שאליו לא מסתכלת מדינה הנמצאת על סף התהום הוא הבטחון. זהו האב-טיפוס לערפול הממוסד. האיום האסטרטגי מעיראק נעלם. זה לא אמור לחסוך לנו כסף? זאת ועוד. מדוע פקידים במדים העובדים במשרדים יכולים לצאת לפנסיה מלאה עשרות שנים לפני פקידים ציבוריים אחרים? האם כל חלקי הצבא באמת חייבים מערכות מזון, בריאות ותקשורת צבאיות? מה רע עם המערכות שאנו האזרחים צריכים לחיות איתן?

למעלה מחצי שנה לאחר שהחל הסחרור הכלכלי האחרון, בישר אמיר אורן ב"הארץ" (22.5.01) על כוונת צה"ל לרכוש מכוניות שטח מסוג "איסוזו טרופר" ארוכות עבור 230 סגני אלופים – ובנות/בני זוגם – בעלות של 220 אלף שקל לרכב. בסוף שנות השבעים, נסעו סגני אלופים ב"כרמל" העממי.

אין כסף לתשתיות, שלא לדבר על תרופות וסיוע לנזקקים, אך יש מספיק כדי לאפשר למערכת הביטחון להתפרש ולבנות על הקרקע הכי יקרה במדינת ישראל הנמצאת בלב תל-אביב ומהווה מוקד משיכה לאש אויב (ואנו באים בטענות לפלשתניאים המסתתרים באוכלוסיה ויורים עלינו). מדוע לא ניתן להחכיר את שטח הקריה ולבנות בסיס למטכ"ל בנגב? אז אולי נאלץ לבנות סוף סוף תשתית תחבורה ראויה שתשמש גם את שאר אוכלוסית הנגב.

אחד הביטויים לחוסר הסימטריות בין זכויות וחובות אזרחיים בישראל הינו שחלק הולך וגדל של החברה הישראלית אינו משרת בצה"ל. על פי פרסום מלפני כשנה של ראש אכ"א לשעבר, האלוף (מיל') גדעון שפר, כ-42% מהגברים בכל שנתון אינם משרתים בצה"ל, כאשר קיים גידול עקבי בשיעור זה של 0.7% בשנה. המצב אצל הנשים חמור עוד יותר. צריך להיות ברור שככל שמתגייסים פחות צעירים לצה"ל – בזמן שעומס הבטחון אינו קטן – התוצאה היא נטל כלכלי (שלא לדבר על נפשי) עצום, שהולך וגובר על הכתפיים המעטות שכן משרתות בסדיר ובמילואים. מדוע לא מציגים לציבור את העלות הכלכלית האדירה על כתפי המשרתים הנובעת מהחלוקה הקיימת של נטל השירות הצבאי?

כאשר נאמר לעם שהוא נמצא על סף התהום, אז מגיעה לו הזכות שסוף סוף יסירו מעליו את הערפל הכבד כדי שיוכל בעצמו להבין מהי חומרת המצב וכדי שיוכל לגבש קונסנסוס אמיתי המבוסס על אמות מידה ברורות, שקופות, והוגנות להקצאת המשאבים המוגבלים שלנו. רק כך בונים קונסנסוס לאומי לויתורים כואבים.

סיפורן של שתי מדינות

מאמר רביעי

מאת דן בן-דוד

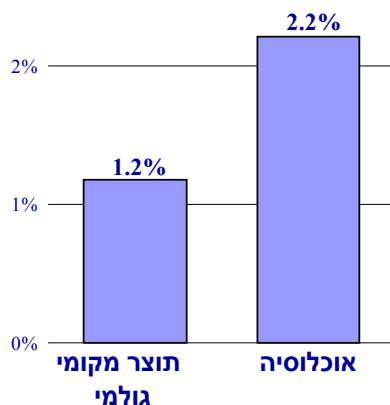
תרומת היהודים למדע, לספרות ולהתפתחות הידע האנושי בכלל, אינה עומדת בכל פרופורציה לחלקו היחסי של העם היהודי במשפחת העמים. חלקם של היהודים בין מקבלי פרסי נובל במאה האחרונה רומז על תרומה זו. בכנסים המדעיים החשובים ביותר, בולטים שמות היהודים בכמות ובאיכות המשתתפים.

מדינת היהודים תרמה לגויים לא מעט אור משלה. עצם הקמתה נגד כל הסיכויים תיחס גבולות חדשים למה שקומץ אנשים נחושים – 672,000 יהודים בלבד ב-1948 – עם תושיה אדירה ויכולת חשיבה עצמאית מחוץ לריבועים המקובלים בתחומים הבטחוניים והמדיניים מסוגלים לייצר. במקום לטבוע בים המהגרים, תועלו הכישורים שהגיעו לארץ לנהרות של יצירה ושגשוג. בו-זמנית, היתה ישראל לאחת המדינות השוויוניות ביותר, ובעלת אחד משיעורי הצמיחה הגבוהים ביותר במערב.

בתחומי מפתח, מדינת היהודים ממשיכה להוות אור לעמים אחרים. אוניברסיטאות ישראליות נמצאות ותורמות למעטפת הידע העולמית. החוקרים בשורה הראשונה מחנכים דור סטודנטים שהמוכשרים בו מתקבלים ומצטיינים בלימודי דוקטורט במחלקות היוקרתיות ביותר בחו"ל. אחרים מבוגריו הובילו מהפכת הייטק בארץ שהפכה לקנאת המערב הנמצא מחוץ לעמק הסיליקון בזמן שבוגרי הרפואה נמצאים בצמרת העולמית. צה"ל הינו אחד הצבאות הטובים – פר חייל וטייס – בעולם. שיטות הלחימה מועתקות על ידי אחרים והכלים בהם משתמש צה"ל הופכים למותגים רצויים על ידי צבאות אחרות.

זו מדינה שבתחומים החשובים ביותר לקיומה, לא רק ששרדה, אלא הפכה לסמל המצוינות, היצירתיות והתעוזה. לכן, האנומליה של ישראל היא כה רבה.

השוואת ישראל לארה"ב, 1998

מקור: דן בן-דוד, אוניברסיטת תל-אביב, עיבוד נתוני ה-OECD

באותה מדינה יש גם נתונים אחרים. עם השנים, היא הפכה לאחת המדינות הפחות שוויוניות במערב, כאשר מימדי העוני ואי-השוויון הולכים וגדלים בהתמדה במשך עשורים שלמים ברציפות, בלי כל סימני האטה באופק – שלא לדבר על שינוי כיוון. אוכלוסיה המהווה 2.2% מהאוכלוסיה האמריקאית מצליחה לייצר רק 1.2% ממה שמייצרים האמריקאים. בתרגום חופשי, התוצר לנפש אצלנו – המשקף את רמת החיים בארץ – נמוך לאין ערוך מהתוצר לנפש בארה"ב.

מה קורה במדינת ישראל? זו אינה רק שאלה אקדמית שנועדה להסביר את אחת האנומליות הכלכליות-חברתיות הגדולות בעולם. זו שאלה שאנו חייבים לתת עליה תשובה לפני שנעבור את נקודת האל-חזור, נאבד את הנכסים היקרים המחזיקים כיום את המדינה – וניפול אל תוך תהום שממנו לא ניתן יהיה לצאת.

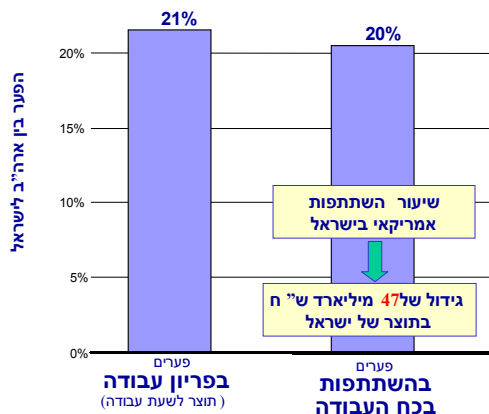
על פניו, הכישורים הטמונים באוכלוסית ישראל משקפים פוטנציאל היכול להפוך את המדינה לאחת העשירות בעולם, אם לא העשירה מכולן. אך לא רק שאיננו סוגרים את הפער עם המדינות

המובילות, פער זה הולך וגדל ואנו נסוגים לאחור באופן יחסי. זו מדינה שניסתה להטיב עם כל מגזר פוליטי, אתני, ורעיוני – ובדרך לא השכילה לקבוע גבולות בין הרצונות הרבים והמגוונים לבין האפשרויות המוגבלות. ההתחמקות מהכרעות, לצד מוסר של חוסר אכיפת נורמות וחוקים, מובילים את המדינה לאובדן הדרגתי של משאביה ושל סיכוייה לשנות כיוון.

מדוע אנו מייצרים כל כך הרבה פחות מהאמריקאים? הרמז ניתן בשתי השוואות פשוטות. ראשית, האמריקאים עובדים יותר מאיתנו. הם לא עובדים יותר שעות – ממוצע שעות עבודה לשבוע למועסק ב-1997 היה זהה. ההבדל הוא ש-20% יותר אמריקאים מישראלים בגיל העבודה אכן עובדים.

אורח חיים של אי-עבודה בהיקפים כאלה עולה לנו הרבה מאוד כסף. יותר כסף חייב לצאת מהמעטים (יחסית לאמריקאים) שכן עובדים כדי לממן את הרבים יותר (שוב, יחסית לאמריקאים) שאינם משתתפים בכח העבודה. אך זו רק עלות מסוג אחד. אנחנו מאבדים גם את מה שאותם אנשים יכלו לייצר, אילו רק עבדו – ולא מדובר בכסף קטן. אילו היה שיעור ההשתתפות בכח העבודה הישראלי דומה למקובל בארה"ב, המשתתפים החדשים בכח העבודה היו מגדילים את התוצר המקומי שלנו בעוד 47 מיליארד ש"ח.

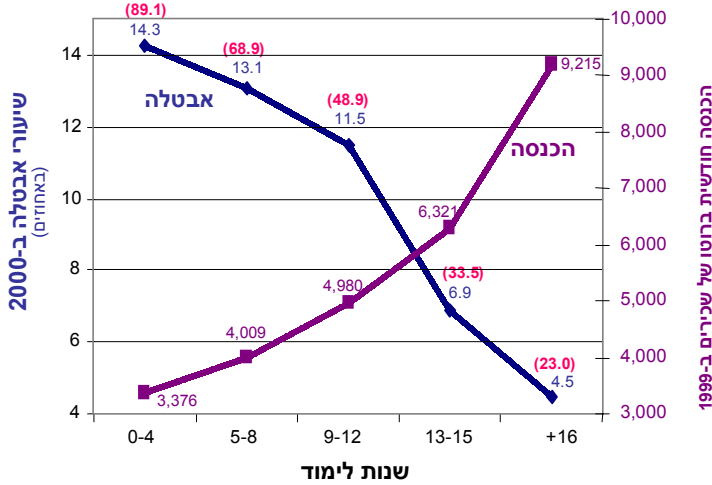
השוואת כח העבודה של ארה"ב וישראל, 1997

מקור: דן בן-דוד, אוניברסיטת תל-אביב, עיבוד נתוני ה-ILO והבנק העולמי

הקשר בין השכלה, אבטלה והכנסה

אי-השתתפות בכח העבודה (בסוגריים)

מקור: דן בן-דוד, אוניברסיטת תל-אביב, עיבוד נתוני למ"ס

קחו בחשבון שתוספת זו מייצגת הערכת חסר לתוצר שהיה מתווסף למה שאנו מייצרים היום. זאת משום שהעובד האמריקאי הינו יעיל במידה ניכרת מעמיתו הישראלי. האמריקאי הממוצע מייצר בכל שעת עבודה 20.5% יותר מהעובד הישראלי הממוצע, וזה לא בשל תכונות גנטיות שאינן נמצאות בארץ. הרי, כפי שנאמר לעיל, בתחומים שהינם מן החשובים ביותר לצמיחתה ולבטחונה של מדינה, ההישגים של ישראלים נמצאים במעטפת העולמית.

הבעיה היא שיש ישראל מדינה החונקת את תושביה. למשל, היא הושיבה אנשים בפריפריות מבלי לספק להם את הכלים המינימליים להישרדות בעולם מודרני ותחרותי. זה מתחיל בתשתית פיזית מכפירה שאינה מאפשרת תנועה חופשית של עובדים וסחורות וזה מגיע לתשתית אנושית מוזנחת שאינה מקנה את הכלים המינימליים לחלק ניכר מתושביה.

הפלא אינו מדוע אנו נראים כך מול האמריקאים, אלא איך בכלל הצלחנו להגיע להישגים שהשגנו? אך אנו מאבדים חלק הולך וגדל של החברה הישראלית אשר הופך לנטל שהשאר לאט לאט קורס תחתיו. הפתרון חייב להיות מערכתי, כלומר עם שני ראשי חץ כמטרה: (1) הקטנת מימדי העוני ואי-השוויון בהכנסות ברוטו, ו-(2) הגברת הצמיחה. הגברת החינוך בפריפריה, למשל, מבלי לספק את שאר התשתיות הדרושות, יגרום להחלשתם של ישובי הפריפריה כתוצאה מבריחת מוחות במקום לחיזוקם כמקומות זולים יותר שבהם כדאי להשקיע ולהשתקע.

ישנם עדיין לא מעט קובעי מדיניות בישראל שטרם נחלצו מהקונספציה המוטעית שמדינה אינה יכולה לטפל גם בעוני וגם בצמיחה בו-זמנית. תחושתם היא שהטיפול באחד על חשבון השני ועל כן, מדינה צריכה למצוא את נקודת האופטימום בין השניים. מה מקור הטעות? אם טיפול מוגבר בעוני פירושו העברת יותר תשלומי רווחה, אז המסים שיועלו כדי לממן תשלומים אלה יפגעו בתמריצים לעבוד ולהשקיע, וכתוצאה מכך תפגע הצמיחה.

אך זהו טיפול בסימפטומים בלבד. טיפול שורש בעוני, לעומת זה, הינו גם מרכיב מרכזי התורם לצמיחה כלכלית. מפתח חשוב – אך לא יחיד – בהקשר זה הוא מרכיב החינוך. משק צומח עובר תהליך של שינויים מבניים המחייבים כח עבודה יותר ויותר משכיל ומיומן. לכן, ככל שרמת ההשכלה גבוהה יותר, ההכנסה גבוהה יותר והסיכוי למצוא עבודה הולך וגובר. כתוצאה מחשיבות ההשכלה בשני הקשרים אלה, מספר האנשים שבכלל טורחים לחפש עבודה הולך וקטן ככל שרמת השכלתם נמוכה יותר.

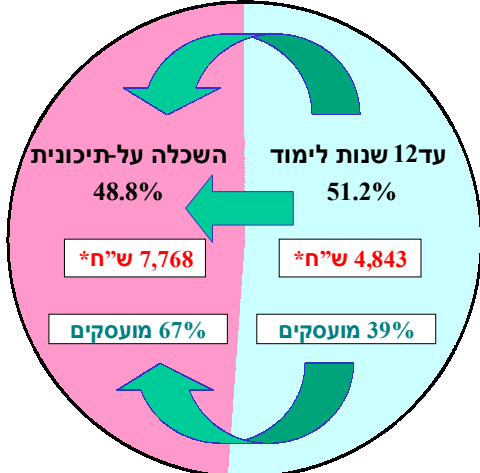
לדוגמא, מתוך האוכלוסיה בגיל העבודה שהינה בעלת 0-4 שנות לימוד בלבד, 89% אינם אפילו מנסים למצוא עבודה. מה-11% הנוותרים שכן מחפשים, 14% אינם מצליחים והם מובטלים. למזלנו, זו קבוצת אוכלוסיה קטנה מאוד יחסית – אך הקשר בין השכלה לבין הכנסה, אבטלה, והשתתפות בכח העבודה צריך להיות ברור.

ניתן לחלק את האוכלוסיה הישראלית בגיל העבודה לשתי קבוצות מרכזיות: זו עם השכלה תיכונית ומטה, וזו עם השכלה על-תיכונית. שתי הקבוצות כמעט זהות בגודלן. אך הן נבדלות מאוד בהכנסתן ובסיכוייהן למצוא עבודה. כאן טמון אחד המפתחות העיקריים להקטנת בעיות העוני ואי-שוויון ולהגברת הצמיחה.

מדיניות אשר תסייע בהעברת אוכלוסיה גדולה מצד ימין של עוגת האוכלוסיה שבציור לצד שמאל תתרום להקטנת אי-השוויון בשלושה ערוצים. ראשית, ישתפר מצבו הכלכלי של מי שיעשה את המעבר. שנית, ישתפר מצבו של מי שנשאר בצד ימין (כלומר, עם השכלה תיכונית ומטה) כתוצאה מהירידה במספר האנשים עימם יצטרך להתחרות בשוק העבודה. כמובן שמדובר במדינה שאינה מאבדת עצמה לדעת על ידי הבאת מאות אלפי מתחרים נוספים לצד ימין של עוגת האוכלוסיה מתאילנד, רומניה וכו'. שלישית, הגדלת מספר

התפלגות ההשכלה, 2000

בכח העבודה האזרחי (גילאי 15+)

מקור: דן בן-דוד, אוניברסיטת תל-אביב, עיבוד נתוני למ"ס

האנשים המשכילים תמתן את עליות השכר הניתנות לקבוצה זו. במילים אחרות, זהו מהלך של מלקחיים הפועל בו-זמנית בשני צידי עוגת האוכלוסיה כדי להקטין את הפערים בינם. אך מהלך המגביר את מימדי ההשכלה בישראל תורם באופן בלתי אמצעי גם להגברת היכולת הלאומית לקלוט, ליישם ולפתח טכנולוגיות חדשות – וזהו אחד המפתחות העיקריים להגברת הצמיחה הכלכלית.

האם יהיו מספיק מקומות עבודה לאוכלוסיה הרבה שתשפר את השכלתה? דוגמא מארה"ב יכולה להמחיש עד כמה המשק צמא לידיים משכילות. במהלך שנות ה-70 וה-80, מספר בוגרי האוניברסיטאות שם הוכפל, מה שהיה צריך לכאורה להקטין את שכרם של בוגרי האוניברסיטאות, אילו היו אלה מציפים את השוק ומתקשים למצוא עבודה. אך בפועל, המשק האמריקאי היה זקוק לעוד יותר משכילים משקיבל, והתחרות עליהם בין המעסיקים גרמה להעלאת שכרם ב-25%.

משבר ההייטק הנוכחי גרם לפליטה זמנית של אנשים משכילים ממעגל המועסקים. אך צריכים להבדיל בין תנודות מחזוריות לבין מגמות ארוכות טווח. אנשי ההייטק ימצאו בסופו של דבר עבודה והענף יתאושש כי הוא אחד מאבני התווך של תהליך היצור העתידי. מי שלא יסתדרו בעתיד, במימדים הולכים וגדלים, הם בעלי ההשכלה הנמוכה – ולהם חייבת המדינה לספק את הכלים והתנאים להתמודדות.

ככל הנראה, נוכל להמשיך בתוואים הנוכחיים רק לעוד פרק זמן נתון. כאשר לנושאי הנטל הכלכלי גם מתווספת האחריות להגנה הפיזית על שאר האוכלוסיה, לא צריכים להיות מופתעים כשהצעירים הכשרוניים והמבטיחים ביותר שלנו יקראו את הכתובת שעל הקיר ויסיקו את המסקנות כל עוד כישוריהם המיוחדים מבוקשים בחו"ל. אם הטפטוף שלהם לחו"ל יהפוך אי פעם לגל, גורלנו נחרץ. אך בכל מקרה, ככל שהאוכלוסיה הנתמכת גדלה בקצב מהיר בהרבה מהאוכלוסיה התומכת, וככל שנוסיף לתקוע מקל אחר מקל בגלגלי מנועי היצור, זה רק עניין של זמן עד שהקטר ישבוק חיים.

המצב אליו אנו צועדים בבטחה הינו לא-מחויב המציאות בעליל. הפוטנציאל הטמון בתושבי הארץ הזו אינו שני לאף מקום אחר על פני כדור הארץ. אך יש גבול עד כמה שיווק – כתחליף ליצוב וחיזוק של היסודות הכלכליים-חברתיים – יכול להועיל למדינת ישראל של המאה עשרים ואחת כדי לשמור את אזרחיה ולמשוך עולים אליה. הרצון לחיות במדינת העם היהודי שווה כסף רב שעליו מוכנים רבים מאיתנו לוותר כדי לקחת חלק בבנייתו וחיזוקו של הבית השלישי. אך אל נא נשלה עצמנו שרצון זה הינו בלתי-נלאה.